

UDK 028:004.738.5

655.4:004

Izvorni znanstveni članak

Primljen 21. VIII. 2014.

MIRO RADALJ

Split

miro.radalj@verbum.hr

DISTRIBUCIJA ZNANJA OD TISKANE DO E-KNJIGE

Sažetak

Knjiga je afirmirana kao metafora za svijet znanja, a umnogome je utjecala i na sam sadržaj znanja ne samo kao čuvarica i prenositeljica istog, pa stoga budućnost knjige i njezinih inačica nije tek rasprava o budućnosti nekog proizvoda već pitanje usmjeravanja procesa koji oblikuju kulture i civilizacije. Hoće li se s tiskanom knjigom dogoditi isto što se dogodilo s voštanim svijjećama nakon izuma žarulje? Hoće li digitalizacija zapisa bitno utjecati ne samo na demokratizaciju, mobilnost, dostupnost, preglednost znanja, koja se knjigom u obje ove forma čuva i distribuira, ili će e-knjiga svojom multimedijalnom interaktivnošću i višedimenzionalnošću uvelike utjecati ne samo na distribuciju već i na samo znanje?

Trenutne ponude i čitanosti e-knjige u Hrvatskoj sugeriraju da ona nije zaživjela. Ni državne politike nemaju stvarnih nakana potpomaganja e-knjige. Potpore su započele, ali su tek simbolične, porezna regulativa ne izjednačava tiskanu i e-knjigu što svakako ne pomaže promociji i potpori e-knjige u Hrvatskoj.

Ključne riječi: znanje, knjiga, e-knjiga, nakladništvo

Uvod

Mjereći važnost pojedinih izuma, otkrića i dostignuća u povijesti čovječanstva mnogi knjigu svrstavaju na vrlo visoko, ponekad i ključno mjesto u povijesti kultura i civilizacija pa je nakon izuma pisma ona najčešće smještena na drugo mjesto najvažnijih iznašašća povijesti čovječanstva. Nabrajajući argumente za i protiv tih tvrdnji došli bismo i do razdoblja zadnjih desetljeća 20. stoljeća i naišli na e-knjigu pa bismo se s pravom upitali: je li pojava e-knjige u odnosu na tiskanu knjigu početak procesa kakav se odvijao pojavom tiskane knjige u odnosu na rukopisnu? Je li uopće riječ o novoj formi ili samo elektroničkoj ili digitalnoj modifikaciji tiskane knjige? Hoće li e-knjiga ugroziti višestoljetnu dominaciju tiskane knjige koja je svojom formom i ograničenošću utjecala i na formulaciju i distribuciju znanja? Je li riječ o dvije nekonkurentne forme koje jedna drugu ne će istisnuti već komplementarno i difuzno nadograditi i upotpuniti? Hoće li se s tiskanom knjigom dogoditi isto što se dogodilo s voštanim svijećama izumom žarulje? Hoće li digitalizacija zapisa bitno utjecati ne samo na demokratizaciju, mobilnost, dostupnost, preglednost znanja koja se knjigom u obje ove forme čuvaju i distribuiraju ili će e-knjiga svojom multimedijalnom interaktivnošću i višedimenzionalnošću uvelike utjecati ne samo na distribuciju već i na samo znanje?

Povijest knjige, pa i one tiskane, se doista može nazvati poviješću za razliku od e-knjige koju bi, unatoč velikoj zastupljenosti i galopirajućem rastu mogli nazvati tek prošlošću ako ne samo sadašnjošću. Hoće li povijest tiskane knjige uskoro ostati samo povijest, a e-knjiga kao dominantna i jedina forma ostati sadašnjost i jedina budućnost knjige, teško je znati? Procesi su unatoč malom vremenskom uzorku u kojem se događa sraz i suodnos tiskane i e-knjige vrlo intenzivni, ali nisu ni u kojem slučaju jednostavni, a kamoli linearni i predvidivi.

Na svako od postavljenih pitanja trebao bi puno opsežniji akademski rad stoga bi pretenciozno bilo pokušati odgovoriti na sva pitanja. Zato će ovaj rad pokušati u osnovnim crtama utvrditi postojeće stanje, definirati pojmove i nagovijestiti postojeće perspektive, odnosno moguće

varijante. Zahtjevnost je utoliko veća što se ovdje radi o procesu koji je u tijeku, a brojne su varijable koje utječu na odvijanje tog procesa: rasprostranjenost pojedinog jezika, novac, tehnološki razvoj koji uvjetuje i nesigurnost zbog prebrze potrebe za promjenom medija.

Da bi se barem u naznakama započelo pisanje o procesu i odnosima između znanja te tiskane i e-knjige, treba najprije ponešto napisati o tim trima pojmovima, a potom se osvrnuti na njihov odnos i učinke koji iz tog odnosa proizlaze.

1. Znanje

Znanje je rezultat spoznajnih procesa u koje smo subjektivno uvjereni. Taj rezultat je objektivno utemeljen, ali ne nužno i istinit.¹

Parafrazirajući poznatu rečenicu o knjizi Aleksandra Stipčevića², naj-sustavnijeg i najplodnijeg autora na polju povijesti knjige u Hrvatskoj, Miroslav Tuđman tvrdi da je sudbina knjige jednaka sudbini znanja pišući: „... znanje je hvaljeno, voljeno, traženo, ljubomorno čuvano, ali isto tako znanje se mrzi, ono je proganjano, zabranjivano, njemu se sudi jer je opasnije od puščane cijevi, od kuge i rata, od potresa i požara.“³

Isti autor je u nekoliko knjiga pisao i o podjelama znanja pa na jednom mjestu navodi: „Osnovna podjela znanja na prirodno znanje i umijeće te na intelektualno znanje ili (teorijsku) spoznaju ima niz međuodnosa i podjela što proizlaze iz temeljnog odnosa proizvodnje znanja.“⁴

Prema Boži Težaku primarni predmet bavljenja informacijske znanosti jest korpus objektivnog i istinitog znanja, a to prije svega može biti fundamentalna znanost jer samo takvo znanje nastaje na načelima slobode, javnosti i odgovornosti.⁵

Ovdje valja spomenuti i termin korisno znanje koji uvodi Robert Johnson u svojoj knjizi *Really useful knowledge* (Routledge, 1988.).

1 Usp. *Hrvatski opći leksikon*, LZ Miroslav Krleža, Zagreb, 1996., str. 1106.

2 Vidi ALEKSANDAR STIPČEVIĆ, *Sudbina knjige*, Naklada Benja, Lokve, 2000., str. 1.

3 MIROSLAV TUĐMAN, *Informacijsko ratište i informacijska znanost*, HSN, Zagreb, 2008., str. 48.

4 M. TUĐMAN, *Prikazalište znanja*, HSN, Zagreb, 2003., str. 92.

5 Usp. M. TUĐMAN, *Informacijsko...*, str. 49.

„Johnsonovo korisno znanje, odnosno instrumentalizirano znanje koje ne potiče osvješćivanje Paul Freire naziva *ubankovljenim znanjem*. Takvo se znanje prenosi i pohranjuje kao vrijednost na isti način kao što se novac prenosi i pohranjuje u financijskim ustanovama.“⁶

Istraživanja koja je u svojim djelima o povijesti knjige objavljivao Aleksandar Stipčević priča je ne samo o nastanku i razvitku knjige, nego i o tome da su sakralno i svjetovno znanje, javno i tajno znanje, korisno i štetno znanje, da su sva ta znanja povijesne kategorije i da ona nastaju, mijenjaju se i često umiru zajedno s društvima i prilikama u kojima su nastala.⁷

2. Tiskana knjiga (i znanje)

Unatoč nastojanjima knjigu je teško definirati jer nije predmet poput ostalih. Kada je držimo u ruci, to je samo papir – knjiga je negdje drugdje, piše Escarpit. No, ona se ipak nalazi na stranicama, jer sama misao bez otisnutih riječi ne bi mogla činiti knjigu.⁸ Iako je knjiga odavno nadišla te forme, današnja riječ knjiga u različitim jezicima potječe od svitka (volumena) ili prvog oblika knjige koji je bio povezan s korištenjem mekanih i lakih materijala rabljenih kao podloga za pisanje ili crtanje kao što su kora drveta, biljna vlakna i različite tkanine. Latinski termin *liber* označava vlaknasti sloj tkiva koji se nalazi ispod kore stabla. Riječ *biblos* u grčkom jeziku se odnosi na srčiku nekih trstika, primjerice papirusa⁹ ili koru stabla¹⁰. Izraz *book* (riječ *book* u engleskom jeziku dolazi od staroengleske riječi *bok* koja se povezuje sa stablom bukve, a na pločicama od bukve pisali su Saksonci i Germani.)¹¹ u engleskom i *buch* u njemačkom imaju jednak indoeuropski korijen, isto kao i francuska riječ *bois* (šuma, stablo). Riječ *книга* u ruskom jeziku je došla najvjerojatnije preko turskog i mongolskog, od kineske riječi *king* koja označava

6 DAMIR BORAS, PETAR JANDRIĆ, *Kritičko e-obrazovanje. Borba za moć i značenje u umreženom društvu*, TVZ i FF press, Zagreb, 2012., str. 66.

7 Usp. M. TUĐMAN, *Informacijsko..*, str. 51.

8 Usp. ROBERT ESCARPIT, *Revolucija knjige*, Prosvjeta, Zagreb, 1972., str. 13.

9 Usp. *isto*, str. 14.

10 Usp. SVEN DAHL, *Povijest knjige*, Hrvatsko bibliografsko društvo, Zagreb, 1979., str. 11.

11 Usp. ANDREW HASLAM, *Book design*, Laurence King Publishing, London, 2006., str. 6.

klasičnu knjigu (kineski ideogram za knjigu isprva je prikazivan kao razrezana bambusova trska)¹², a izvorno se odnosio na potke u svilenom tkanju¹³. U hrvatski jezik riječ knjiga došla je od praslavenske riječi za koju se pretpostavlja da potječe od staronordijskog izraza *kenning* (bilješka, znak)¹⁴.

Stotinjak godina nakon Gutenbergova otkrića struktura tiskanoga knjižnog fonda bitno se promijenila. Sakralno znanje gubi dominaciju u javnosti i biva istisnuto novim znanjima: „Nekoliko kategorija knjiga koje su u srednjem vijeku jedva postojale ... zauzima sve značajnije mjesto ... Učeni ljudi od 16. stoljeća dalje, a uz njih i brojni čitaoci ... traže ... više knjiga iz lijepe književnosti, medicine, prava, mehanike, astronomije, povijesti, pa razne kalendare, a onda i novine i časopise i druge korisne i potrebne knjige.“¹⁵

U stoljećima nakon Gutenberga knjiga je bila dominantan medij čuvanja i prijenosa znanja, a svojom mobilnošću, koja nije ni približna mobilnosti e-knjige i novih medija, pomogla je razvoju i nadogradnji onih znanja koja bi bez nje bila izgubljena i za čiji je razvoj bitan kumulativni kontinuitet koji bi, da knjige nije bilo, možda zauvijek ostao izgubljen.

3. E-knjiga

Želeći utvrditi status e-knjige već se početkom devedesetih godina 20. stoljeća razmišljalo o potrebi definicije elektroničke knjige. Kao svaki novitet i e-knjiga se pojavila kao koncept kojemu je trebalo dati primjeren naziv te ga definirati. Iako se Amerika opravdano smatra kolijevkom e-knjige, tiskano izdanje ugledne američke enciklopedije *World Book Encyclopedia* 2001. godine ipak još govori samo o nepapirnatost knjizi, pojam *e-book* se ne spominje. I pri definiranju pojma utvrđeno je da se rabe pojmovi digitalni i elektronički uglavnom kao sinonimi, a uz njih se ponekad, iako vrlo rijetko, koristi pojam mrežni (*online*).

12 Usp. HENRY JEAN MARTIN, LYDIA G. COCHRANE, *The history and power of writing*, The University of Chicago, Chicago, 1995., str. 43.

13 Usp. R. ESCARPIT, *n. dj.*, str. 14.

14 Usp. *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, JLZ, Zagreb, 1967.

15 ALEKSANDAR STIPČEVIĆ, *Povijest knjige*, NZMH, Zagreb, 1985., str. 354.

Sličnost s tiskanom knjigom spominje se u trideset jednoj od trideset sedam definicija pa se e-knjiga mahom doživljava i definira kao elektronička verzija tiskane knjige koja je dostupna pomoću odgovarajućeg softvera i hardvera.¹⁶

Elektronička knjiga je jedna ili više računalnih datoteka omeđenoga sadržaja koje su dostupne javnosti na mreži (mrežna knjiga) ili u materijalnom obliku (na CD-ROM-u, DVD-u i drugim elektroničkim materijalnim medijima). Uz tekst elektronička knjiga može donositi sliku i zvuk kao i veze sa srodnim mrežnim stranicama te program za izmjene i dopune. Ona može biti interaktivna, dopuštajući izmjene i dopune čitatelja. Kao cjelina treba biti označena vlastitim standardnim knjižnim brojem ISBN (*International Standard Book Number*). Elektronička knjiga može biti dostupna u raznim formatima, svaki mora nositi vlastiti ISBN. Najčešći su formati *ePub*, *PDF* i format za mobilne uređaje *MOBI*.¹⁷ Format e-knjige je, prema Velagiću, računalni format koji se koristi za isporuku, razmjenu i distribuciju elektroničkih publikacija. Od 2007. kao standard se koristi *ePub* format (*Electronic publication*) temeljen na HTML mrežnom standardu. Ovaj format omogućuje isporuku sadržaja na različite uređaje i čitak prikaz teksta i ilustracija bez obzira na uređaj. Velike tvrtke koriste se vlastitim formatima isporuke kojima sprječavaju mogućnost daljnje distribucije želeći zaštititi sadržaj od neovlaštenog umnažanja. Primjeri su Amazonov *Kindle-format* i Appleovi *Book-format*.¹⁸

U Hrvatskoj Nacionalna i sveučilišna knjižnica (NSK) navodi kako je knjiga omeđena publikacija objavljena na bilo kojem mediju. Dakle knjiga može biti tiskano djelo ili djelo objavljeno isključivo u elektroničkom obliku, tj. kao e-knjiga.¹⁹

16 Usp. ALEKSANDRA HORVAT, DANIELA ŽIVKOVIĆ, *Između javnosti i privatnosti. Knjižnice u vremenu e-knjige*, HSN, Zagreb, 2012., str. 97.-98.

17 Usp. *isto*, str. 99.

18 Usp. ZORAN VELAGIĆ, *Uvod u nakladništvo*, Filozofski fakultet Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2013., str. 93.

19 Usp. *Knjiga u fokusu. Potpora kreativnoj industriji – stručna analiza i preporuke za uređenje tržišta knjiga i širenje kulture čitanja u RH*, Knjižni blok – Inicijativa za knjigu, Zagreb, 2013., str. 12.

E-knjiga se čita na e-čitaču, tabletu, računalu ili *smartphoneu*, a distribuira se putem platformi. Platforma je uređaj, odnosno hardver ili programsko okruženje, odnosno softver ili kombinacija jednoga i drugoga, koji pruža osnovne usluge za obradu e-knjige. Najprikladniji formati za e-knjige su *ePub* i *Mobi* koji su posebno dizajnirani (izgledom i funkcionalnošću) za e-čitače i ostale mobilne uređaje, a omogućuju interaktivnost unutar same e-knjige listanjem i dodatnim funkcionalnostima koji ovoj formi daju druge dimenzije neostvarive za plošnu formu kao što je tiskana knjiga (aktivno dodavanje bilješki, kompajliranje, brisanje, kombiniranje s multimedijalnim sadržajima – filmom, glazbom...).²⁰

3.1. Povijest (ili samo prošlost) e-knjige

Koje je vremensko razdoblje potrebno da bi se ono nazvalo poviješću, teško je reći pa je stoga naslov povijest e-knjige za medij, pojavu i proces koji se upravo vrlo intenzivno razvija, a započeo je 70-ih godina 20. stoljeća, možda pomalo i pretenciozan. Kako god bilo prve e-knjige se javljaju projektima *Gutenberg* i *Oxford Text Archive*. Prvi je projekt pokrenuo Michael Hart na sveučilištu Illinois 1971. godine kad je upisivanjem teksta godišnje uspijevaao na dobrovoljnoj osnovi objaviti jednu e-knjigu. Nekoliko godina poslije (1976.) Lou Burnard osniva u Ujedinjenom Kraljevstvu *Oxford Text Archive* da bi znanstvena zajednica imala pristup knjigama. Danas se to smatra najstarijim digitalnim arhivom sveučilišnih tekstova pa tako i e-knjiga.²¹

Neki teoretičari drže da „povijest“ e-knjige započinje devedesetih godina 20. stoljeća kada je tvrtka *Voyager* ponudila knjige na računalu *Macintosh*. Bez obzira na datume nastanka e-knjige dobro je uočen razlog brzog razvoja e-knjige u SAD-u, riječ je upravo o okruženju u kojem je nastala: 300 milijuna stanovnika koji govore isti jezik i tržište koje funkcionira po istim načelima.²²

Dva desetljeća razvoja elektroničkog nakladništva omogućilo je elektroničkoj knjizi postupnu afirmaciju u javnosti i usvajanje, prihvaćanje

20 Usp. A. HORVAT, D. ŽIVKOVIĆ, *n. dj.*, str. 99.

21 Usp. *isto*, str. 96.

22 Usp. *isto*.

termina u pojedinim jezicima, primjerice *e-book* (*electronic book*) u engleskom, *livrenumerique* u francuskom i *elektronisches Buch* u njemačkom jeziku. Pratimo li zastupljenost e-knjige na tržištu tada privlači pozornost vijest u kojoj Europska komisija 2005. godine izvješćuje o slaboj prodaji e-knjige. Takva se situacija povećim dijelom pripisuje strahu od rizika u nakladničkoj industriji (neovlašteno kopiranje i sl.). Za razliku od Europe tržišta na drugim kontinentima nakon 2005. bilježe nagli porast prometa e-knjigom. Sada Amerika nudi svijetu infrastrukturu za e-knjigu tako da tri velike američke tvrtke dominiraju globalnom scenom: *Amazon*, *Apple* i *Google*.²³

Najveći svjetski *online* trgovac (ne samo knjigom) je još uvijek *Amazon.com*, tvrtka koju je 1994. godine utemeljio Jeff Bezos. Pokrenuta je kao *online* knjižara i izrasla u najvećega globalnog distributera tiskanih i e-knjiga. Razvila je vlastiti e-čitač (*Amazon Kindle*) dostupan u više oblika, softversku podršku za čitanje e-knjiga na različitim platformnim sustavom koji autorima omogućuje objavljivanje knjiga u vlastitoj nakladi.²⁴Iako se jedan dio knjiga već danas objavljuje isključivo u e-formatu još uvijek se ona najčešće proizvodi simultano s proizvodnjom tiskane knjige. Često se e-knjige proizvode nakon što su knjige već tiskane, ponekad i skeniranjem, a ponekad se tekst unosi tipkovnicom.²⁵

3.2. E-knjiga i znanje

E-knjiga osim u *PDF* formatu (knjiga koja se ne može aktivno *editirati*), koji ustupa mjesto stvarnim digitalnim formatima, predstavlja novu dimenziju i nudi nove mogućnosti u distribuciji znanja. U kojem će se smjeru razvijati teško je predvidjeti, za sada je jasno da se objavljivanje knjiga u e-formatima uglavnom zasniva na paralelnom izdanju s tiskanim knjigama kao i digitalizaciji starih izdanja. No prave mogućnosti e-knjige su upravo u njezinoj glavnoj razlici u odnosu na tiskanu.

23 Usp. *isto*, str. 97.

24 Usp. Z. VELAGIĆ, *n. dj.*, str. 91.

25 Usp. *Knjiga u fokusu...*, str. 72.

Stoga je odnedavno i *Amazon*²⁶ krenuo u dva paralelna smjera – jedan je standardna *Kindle* inačica s *active-inc* tehnologijom koja nastoji simulirati izgled tiskane knjige (bez pozadinskog svijetla, crno-bijela tehnika, manje umaranje očiju, ali bez filmova, interaktivnih karata i ilustracija u boji te ostalih multimedijalnih dodataka) i druga je *Kindlefire* (pozadinsko svjetlo standardnih tableta, *colorni* i multimedijalni sadržaji, stvarne nove dimenzije knjige). Hoće li se e-knjiga razvijati jednako u obje inačice u kojima je *Amazon*, kao glavni takmac na tržištu, meandrirati ili će jedna od njih atrofirati teško je predvidjeti, ali je jasno da *active-inc* tehnologija predstavlja tek blagu evoluciju forme koje može tek multiplirati i olakšati distribuciju i dostupnost znanja, ali ne može kao forma oblikovati sam sadržaj ili barem dopustiti njegovo oblikovanje kao što to može napraviti *Kindlefire* i *I-pad* tehnologija (nove dimenzije). Je li Jeff Bezos (osnivač tvrtke *Amazon*) shvatio da *active-inc* na kojoj je *Amazon* gradio svoju *e-book* koncepciju ima svoja ograničenja ili se uplašio da sva voda ne ode na mlin *I-padovskih* platformi ili je jednostavno dopustio da koegzistiraju oba, samo na prvi pogled ista koncepta, a tijekom vremena će vidjeti u kojem smjeru će anketa tržišta usmjeriti brod e-knjige što je jednako teško utvrditi.

Trenutno je velika količina zabilježenog i lakše dostupnog znanja u različitim e-formatima pa je danas najveći distributer besplatne e-knjige Svjetska narodna knjižnica (*World Public Library*). Na 6. svjetskom sajmu e-knjige održanom 2011. godine čitateljima je besplatno ponuđeno 6,5 milijuna knjiga. Sajam je nastao udruživanjem 100 digitalnih knjižnica, a u odnosu na prethodnu godinu ponudio je čak milijun knjiga više. *World Public Library* nudio je nakon zatvaranja tog sajma učitavanje 2,000.000 knjiga za simboličnu naknadu od 8,95\$.²⁷

„Zanimljivo je da upravo posrednici u sektoru knjige ističu u javnosti svoju namjeru da sve knjige ovog svijeta budu dostupne i pretražive na webu. ... Projekt je pokrenut u suradnji s knjižnicama kao *Google Library Project*. Prednost je što je Google ostvario sponu između primjeraka u

26 Na Amazonovu *Kindle storeu* trenutno je dostupno 2,695.063 naslova u e-formatu, dvostruko više nego lani u isto vrijeme:

<http://www.amazon.com/Kindle-eBooks/b?ie=UTF8&node=154606011> (6. kolovoza 2014.).

27 Usp. A. HORVAT, D. ŽIVKOVIĆ, *n. dj.*, str. 104.

knjižari i knjižnici bez obzira na medij objavljivanja knjige. Omogućuje pretraživanje cjelovitih nezaštićenih djela, a za zaštićena djela nudi, osim uvida u isječak sadržaja, putem kataloga *World Cat* podatak o primjerku u određenoj knjižnici, kupnju u elektroničke verzije ili upućuje na knjižaru *Amazon.com*.²⁸

O problematici e-knjige raspravlja se i u Europskoj komisiji, koja je u lipnju 2012. godine organizirala okrugli stol na temu e-knjiga na kojem je potpisana i Deklaracija o e-knjizi.

3.3. E-knjiga u Hrvatskoj

Stanje e-knjige na hrvatskom jeziku tipično je za malu zemlju s ograničenim „jezičnim bazenom“, ali odražava situaciju u većem dijelu Europe. Europa još uvijek gleda na digitalizaciju kulturne baštine kao na zaštitu kulturalne raznolikosti, koju štite nacionalni zakoni o intelektualnom vlasništvu te stoga ima daleko slabije razvijene kanale za distribuciju e-knjige nego SAD. Za razliku od SAD-a i Velike Britanije, gdje je tržište istovremeno i dovoljno veliko i uniformno (pokriveno jednim jezikom), a što je bilo ključno za razvoj e-knjige, europski kontekst se mora uzeti u obzir kada se gleda situacija i kod nas – tržište je teritorijalno iscjepkano.²⁹

Hrvatsko tržište e-knjige, unatoč entuzijastičkim pokušajima, praktički ne postoji, i prema Velagiću i Peharu obuhvaća sedam domaćih platformi od koje su neke komercijalne a neke ne. Riječ je o sljedećim distributerima: *Planet9*³⁰, *Vip e-knjižara*³¹, *TookBook*³², *Digitalne knjige*³³, *DPKM*³⁴, *eLektire*³⁵ i *eLibrika*³⁶. Ukupna zajednička ponuda e-knjiga na svih sedam portala rasla je od 2.461 e-knjige u veljači 2013. godine do

28 *Isto*, str. 105.

29 Usp. *Knjiga u fokusu...*, str. 72.-73.

30 <http://planet9.hr/> (6. kolovoza 2014.)

31 <http://eknjizara.vip.hr/> (6. kolovoza 2014.)

32 <https://library.tookbook.com/> (6. kolovoza 2014.)

33 <http://www.digitalne-knjige.com/naslovna.php> (7. kolovoza 2014.)

34 <http://www.elektronickeknjige.com/dpkm/> (7. kolovoza 2014.)

35 <http://lektire.skole.hr/> (7. kolovoza 2014.)

36 <https://www.elibrika.com/> (7. kolovoza 2014.)

3.447 e-naslova u veljači 2014. Kako je riječ o nekim naslovima koji se istovremeno nude na više portala, utvrđeno je da je u veljači 2013. godine bilo tek 1.200 pojedinačnih e-knjiga. Taj broj je do veljače 2014. godine porastao na 1.654 ponuđena naslova u e-formatima.³⁷

Broj nakladnika koji je nudio svoje naslove rastao je od 49 u veljači 2013. do 55 u veljači 2014. Najrašireniji format e-knjige u Hrvatskoj je *ePub* s 55% naslova, a prosječna cijena e-knjige u veljači 2014. godine bila je 44,55 kn.³⁸

Prema istraživanju Leonarda Blaževića, kad je riječ o platformama za prodaju e-knjiga, rezultati govore kako je *Planet9* za sada najuspješniji u motiviranju nakladnika na ponudu knjiga u e-formatu. Na toj platformi moguće je pronaći naslove 33% nakladnika. Preko *Tookbooka* svoje naslove plasira 23% nakladnika, a preko *VIP* e-knjižare njih 20%.³⁹

Po procjenama kolega iz struke bilo bi potrebno najmanje 4.000 objavljenih e-knjiga na hrvatskom jeziku dostupno na različitim platformama da bi se uopće moglo govoriti o tržištu e-knjige. Promet i prihodi trenutno su zanemarivi.⁴⁰

Ne postoji sustav koji bi pratio i poticao distribuciju znanja ili barem tržište e-knjige u Hrvatskoj pa se ne može niti doći do podataka koliko Hrvati čitaju (znači kupuju i „skidaju“) e-knjige na stranim jezicima. Najveći problem je nedostatak čitača (ili tableta), posebno u akademskoj zajednici i u obrazovnom sustavu. Ako hrvatski čitatelji i žele koristiti čitače, postoje često zaprjeke zbog dijakritičkih znakova koji se na nekim čitačima ne mogu pročitati ili nisu dostupni ili jednostavno nije moguće s nekih platformi kupiti i čitati hrvatsku e-knjigu (*Kindle*).⁴¹

Postoje ipak pozitivni pomaci kao što je projekt besplatnih zbirki e-knjiga na hrvatskom jeziku, u prvom redu lektire za osnovnu i srednju školu, dostupnu preko zaporke svakoga pojedinog učenika, zatim

37 Usp. ZORAN VELAGIĆ, FRANJO PEHAR, „An overview of the digital publishing market in Croatia“, u: *Libellarium*, Zadar, god. VI., (2013.), br. 1.-2., str. 62.

38 Usp. *isto*, str. 62.-63.

39 Usp. LEONARDO BLAŽEVIĆ, „Mogućnost suvremenog hrvatskog nakladništva u promicanju knjige“, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zadru, 2014., str. 193.

40 Usp. *Knjiga u fokusu...*, str. 73.

41 Usp. *isto*, str. 73.-74.

projekt Klasici hrvatske književnosti i Klasici svjetske književnosti, koji su također dostupni bez naknade. Komercijalna izdanja uglavnom čini lijepa književnost i nešto publicistike, no sve zajedno zasad ne prelazi brojku od nekoliko stotina knjiga. Akademaska i stručna literatura u formatu e-knjige praktički i ne postoji ako izuzmemo časopise.⁴²

Iako je prethodnih godina Ministarstvo kulture RH izdašno pomagalo tiskanu knjigu, tek je u 2014. raspisan natječaj za potporu objavljivanja e-knjiga u *ePub* formatu.⁴³ To dakle nije klasična potpora, jer su iznosi s kojima će se sufinancirati knjige bili gotovo simbolični,⁴⁴ pa je ovdje riječ samo o potpori prebacivanju knjiga u jedan od e-formate, onaj *ePub*. Jasno je od početka da je ovo pionirski korak koji je trebao uslijediti i puno prije pa je njegova vrijednost ponajviše u tome da se pokrene proces i započne s priznavanjem e-knjige kao regularne knjižne forme, što prema zakonu o PDV-u još uvijek nije slučaj, naime e-knjiga se po tom zakonu oporezuje s 25% jer nije ubrojena u one knjižne forme koji se izuzimaju od redovne porezne stope i oporezuju s povlaštenom stopom od 5% što je slučaj za tiskanu knjigu u svim inačicama. Nakladnici su mahom prebacivali već objavljene knjige u e-formate pa je vrijednost ove potpore i u utvrđivanju početnog stanja jer je bilo jasno da će se na ovaj natječaj javiti, ako ne svi, a ono većina nakladnika koji su stidljivo započeli s iskorakom u e-knjigu. Zato su rezultati natječaja koji su objavljeni 15. srpnja 2014.⁴⁵ prvo stvarno i relevantno snimanje zainteresiranosti nakladnika za objavljivanje e-knjiga. Na natječaj se prijavilo tek 13 nakladnika s ukupno 83 naslova i traženim ukupnim iznosom od tek 122.800 kn (grafički prikaz 1).

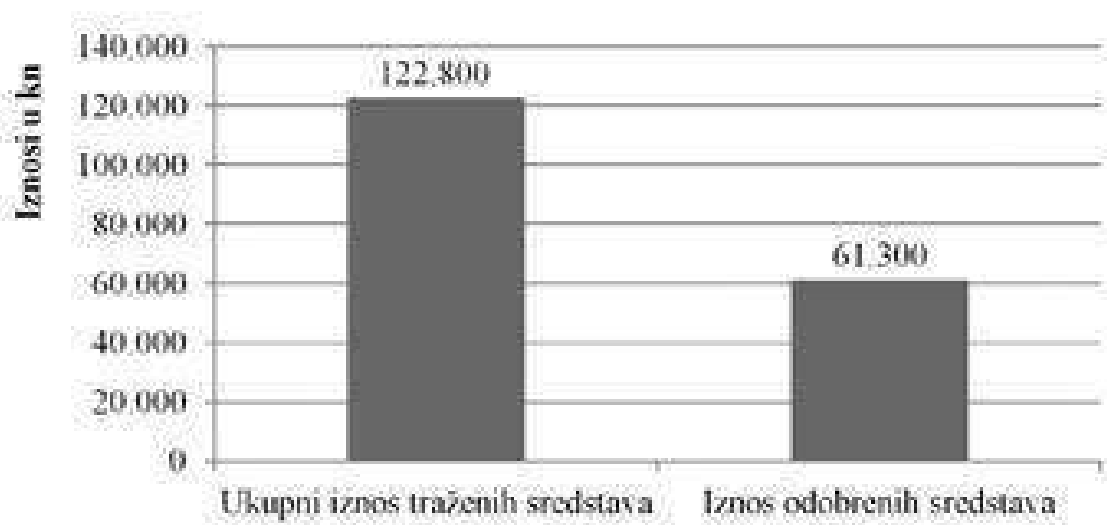
42 Usp. *isto*, str. 75.-76.

43 Vidi: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=10364> (5. kolovoza 2014.)

44 Prema uputama za prijavitelje na natječaj: „Za konverziju tekstualnih izdanja u ePub format dodjeljivat će se potpore u visini od 500 do 1000 kn, ovisno o složenosti tiskanoga teksta. Za konverziju ilustriranih izdanja u *ePub* format dodjeljivat će se potpore u visini do 2000 kn, ovisno o složenosti tiskanoga teksta.“, vidi više na: [http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Natjecaji/natje%20daj%20programa%20knji%20beevne,%20nakladni%20dke%20i%20knji%20bearske/Upute_potpore_dopunjeno%20\(2\)_LEKT.pdf](http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Natjecaji/natje%20daj%20programa%20knji%20beevne,%20nakladni%20dke%20i%20knji%20bearske/Upute_potpore_dopunjeno%20(2)_LEKT.pdf) (5. kolovoza 2014.)

45 *Odobreni naslovi, srpanj 2014.*: <http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Odobreni%20programi%20u%202014.%20godini/ePub%20odobreni%20za%20web.pdf> (5. kolovoza 2014.)

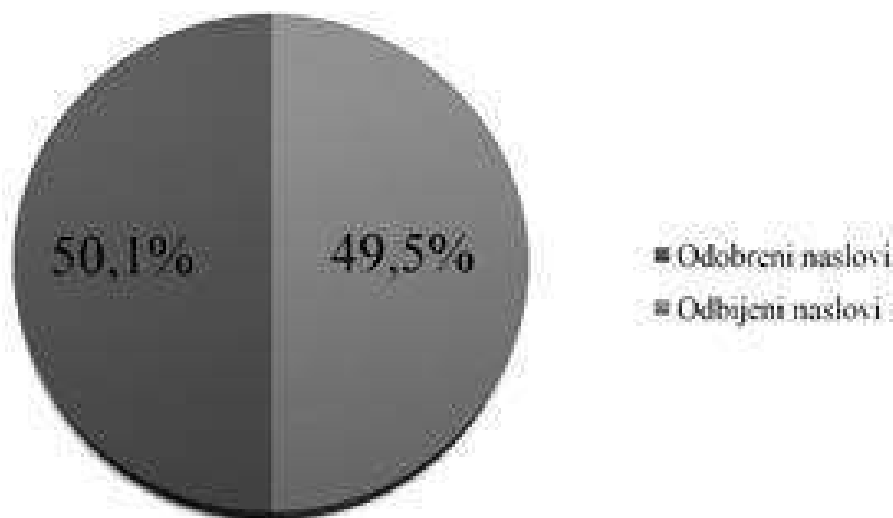
Od toga su za potporu prihvaćene 66 e-knjige (79,5%) s ukupnim odobrenim iznosom nepovratne potpore 61.300 kn, što je tek 49,9% od traženih sredstava (grafički prikaz 2). Od nakladnika koji su prijavili svoje programe za 23% njih nije odobren niti jedan naslov⁴⁶. Raspon potpore po jednom naslovu kretao se u nekoliko razreda, od minimalnih 600 do maksimalnih 2.000 kn po pojedinom naslovu.



Grafički prikaz 1. Omjer sredstava potpore za e-knjigu

Ako se uzme u obzir da je od ukupno odobrenih sredstava, jednom nakladniku odobrena potpora za čak 28 naslova što predstavlja 42,4% od broja svih odobrenih potpora (čak 44% od svih odobrenih iznosa potpore za e-knjigu), to se može zaključiti da hrvatski nakladnici trenutno nisu previše zainteresirani za objavljivanje knjiga u e-formatu.

46 *Odbijeni naslovi, srpanj 2014.*: http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Odbijeni%20programi%20u%202014.%20godini/potpore%20ePub%20odbijeni_stanje%20sa%2018.7.2014..pdf (5. kolovoza 2014.)



Grafički prikaz 2. Postotni omjer sredstava za e-knjigu

Razlozi su tome dvojaki: od porezne regulative koja e-knjigu ne tretira kao tiskanu knjigu do činjenice da hrvatska publika trenutno nije previše zainteresirana za nju. Prema rezultatima istraživanja GfK⁴⁷, knjige na elektroničkim medijima može čitati 70% populacije starije od 15 godina.⁴⁸ Unatoč tome samo 12% njih čita e-knjige,⁴⁹ ali ih ne kupuje, dok nitko (0%) ne kupuje e-knjige (2013. ih je bilo 1%). Samo 1% njih ima e-čitač. Prema provedenom istraživanju jedan od trenutnih razloga ne-kupovanja e-knjige je cijena. Čak 45% ispitanika drži da bi cijena e-knjige trebala biti preko 50% niža.

Iako se iz raspisivanja natječaja moglo zaključiti da politika Ministarstva kulture RH ide u smjeru prihvaćanja, promocije i afirmacije e-knjige kao forme koja je ravnopravna tiskanoj knjizi, to se iz rezultata natječaja, odnosno omjera odobrenih prema traženim naslovima ne da zaključiti. Broj nakladnika te predloženih naslova i traženih sredstava je bio simboličan, a s obzirom na to da je odobreno tek 49,9% traženih

47 GfK – Istraživanje tržišta knjiga u Republici Hrvatskoj – objavljeno 23. travnja 2014. godine: http://issuu.com/modernavremena/docs/gfk_2014_ispitivanje_tr_i_ta_knji (6. kolovoza 2014.)

48 Prema istom istraživanju iz 2013. godine 64% njih može čitati e-knjige iz čega slijedi da broj elektroničkih uređaja uvelike raste.

49 Prema istom istraživanju iz 2011. godine 7% onih koji imaju uređaje za čitanje e-knjige njih i čita, a prema istraživanju iz 2013. njih 10%. Iako se radi o porastu, on je, s obzirom na porast broja uređaja, neznatan.

sredstava može se zaključiti da trenutno ne postoje stvarne nakane prihvatanja e-knjige od službene državne politike proklamirane preko Ministarstva kulture, a kako je i stanje na tržištu takvo da nema velikog interesa za e-knjigu to se nakladnici koji su u ovoj formi tražili način za nadoknadu pada prihoda nemaju čemu radovati. Razloga za strah nemaju niti oni nakladnici (a s njima i knjižari) koji su strahovali da je Gutenbergova era tiskane knjige na izdisaju.

Prema mišljenju Blaževića, unatoč snažnom razvoju tehnike i tehnologije koja omogućuje proizvodnju i plasman e-knjiga, tiskana (kodeks) knjiga i dalje ostaje moćan medij, što nikako ne znači da hrvatski nakladnici ne trebaju pripremati platforme koje će im omogućiti sudjelovanje i na tržištu e-knjiga.⁵⁰

4. Međusobni odnosi tiskane, e-knjige i znanja

„Nije pretjerano reći da se zapadnoeuropska civilizacija i konstituirala te da živi na knjiškim temeljima.“⁵¹ Ova konstatacija, s kojom bismo se lako mogli složiti, možda će biti primjenjiva u nekom drugom obliku i na e-knjigu za nekoliko stoljeća. Pa iako tiskana knjiga pojavom elektronskih medija nije jedina čuvarica i prenositeljica znanja od vremena kada je bila jedina, njezina važnost i opstanak ipak nisu bili ugroženi iako su se pojavom televizije doveli u pitanje, potom pojavom računala i teza o bez-papirnom društvu koje nisu bile izricane kolokvijalno već u ozbiljnim znanstvenim raspravama. Danas treba istaknuti da je sve manje onih koji bezrezervno prihvaćaju stajališta prema kojima će e-knjiga odjednom u potpunosti potisnuti tiskanu knjigu.⁵² Pa iako je tržište e-knjige u SAD-u u drugom kvartalu 2012. godine zauzimalo čak 22 % sveg novca potrošenog na knjigu, podatci „s terena“ govore da se početni munjeviti rast zaustavio i na najplodnijem tržištu e-knjige, onom engleskoga govornog područja.

Zašto, u gotovo u cijelosti digitaliziranom procesu distribucije i proizvodnje knjiga, pita se Kovač, te knjige i dalje čitamo na papiru. Ne

50 Usp. L. BLAŽEVIĆ, *n. dj.*, str. 197.

51 SREĆKO JELUŠIĆ, *Ogledi o nakladništvu*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2012., str. 17.

52 Usp. *isto*, str. 12.

prihvaća neudobnost čitanja i cijenu čitača kao argumente. Drži da su nakladnici nezainteresirani za e-knjigu nepostojanja učinkovitoga poslovnog modela navodeći nekoliko problema:

- Ako osoba ima e-knjigu ‘zaključanu’ u svojem čitaču i tu knjigu želi posuditi drugoj osobi, treba joj posuditi i čitač⁵³, a time i sve ostalo u čitaču. To bi u fizičkom svijetu bilo jednako posudbi cijele kućne knjižnice samo zbog jedne knjige.
- E-knjiga će prije ili poslije početi ‘slobodno lebdjeti’ na internetu, do nje će se se moći doći bez naknade, čime nakladnici gube izvor prihoda, a knjižnice razlog postojanja.⁵⁴

Od svih mogućih varijanti, od kojih su najradikalnije one da će jedan format potpuno istisnuti drugi do varijanti da će se svaki od njih pozicionirati na svojim čvrstim postotcima (pri tom je dominantna teza da će ukupan zbroj ta dva tržišta dati veću brojku od one kad bi prevladao samo jedan format), preko različitih omjera u kojima će se razvijati trenutna dva meandra e-knjige (*active-inc* i pozadinsko svjetlo) ili eventualno njihovo skoro spajanje u jedan, radi jednostavnosti distribucije, ovisit će i razvoj i distribucija znanja. Hoće li na kraju e-knjiga zauzeti svoju poziciju samo kao novi oblik (npr. tvrdi, meki i e-format) pa će se knjige tiskati u svim formatima, a publika kupovati i čitati na jednom ili svima, ovisno o potrebi, okolnostima ili afinitetu, pokazat će vrijeme. Upravo se nalazimo u epicentru raspetljavanja odnosa ovih dvaju formata, možda sukobljenih, a možda i komplementarnih. Ako mjerenjem ne možemo predvidjeti trendove, a pouzdanih egzaktnih istraživanja nemamo, možemo ipak u nešto biti sigurni, a to je da *Amazon*, *Google* i *Apple* ne će dopustiti da im prihodi od prodaje knjiga padnu te da ne će velikim marketinškim sredstvima piliti granu na kojoj sjede (naročito *Amazon* koji je izrastao i još uvijek stoji na tržištu papirnatom knjigom). Jasno je da *Amazon* želi povećati prihod i da je ofenziva e-knjige izrasla

53 U ovom slučaju DRM se brine o tome da samo osobe koje su kupile neku e-knjigu tu knjigu mogu čitati. DRM (kratica od engleskog *Digital Rights Management*) je u prijevodu upravljanje digitalnim pravima te predstavlja opći pojam koji opisuje niz načina ograničavanja korištenja digitalnog sadržaja.

54 Usp. NIVES TOMAŠEVIĆ, MIHA KOVAČ, *Knjiga, tranzicija, iluzija*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2009., str. 264.

na Bezosovoj želji (i ogromnim sredstvima koje u to ulaže) da žetvu s tržišta papirnatih knjige, koja pretpostavlja velike troškove skladištenja, pakiranja i poštanske distribucije, jednostavno prebaci na nekoliko velikih servera, a cijeli proces i trošak distribucije pojednostavi na nekoliko udaraca na tipku *Enter*. A marketingom i jeftinom prodajom (gotovo dijeljenjem) *Kindlea* kodač povijesti (zapravo tržišta) će zakotrljati na stranu e-knjige. Angažman mu je ubrzala činjenica da mali dileri papirnatih knjiga mogu biti brži u prodaji klasične knjige nego *Amazon* zbog blizine skladišta segmentiranom kupcu. Uz pretpostavku da zna što radi jer mu je tu opasnost još veća – svatko može s malo novca napraviti e-knjižaru, a time ugroziti primat *Amazona*. Ako igra na taktiku dugog repa i sigurnost da mali ne mogu pratiti taj ritam, tu ubrzo nailazi na jednako brze, inventivne i financijski potentne igrače kao što su *Google* i *Apple*. Ako je utakmica racionalna (a izgledno je da je tako, ovi giganti nisu izrasli na emocijama), sigurni smo da budućnost knjige nije upitna bez obzira na format i sigurno je jedino da će rezultat jednadžbe 1+1 biti veći od dva. Što se tiče nakladnika, pratiti im je stanje i biti u tijeku (mali narodi i mali jezici zaštićeni su sve dok *Google* i drugi *translatori* ne uđu u detaljan duh prevođenja egzotičnih jezika – tada bi moglo biti tijesno jer je glavna zaštita još uvijek skup klasičan prijevod za male naklade u kojima se knjige npr. u Hrvatskoj prodaju). Što se samog znanja tiče – njemu bi lako moglo biti bolje ako elektronsko doba radikalno ne promijeni naviku čitanja. Tada ne će pomoći ni besplatna knjiga, ni multimedijalna knjiga pa ni knjiga koja se sama čita. Tada bi se mogao zatvoriti krug Sokratove prognoze vezane uz knjigu koja je štetna za znanje.⁵⁵ A teza da znanje postoji izvan subjekta bit će surovo istinita.

Zaključak

Jedan dio predviđanja vezan uz budućnost e-knjige govori da će se taj apokaliptički scenarij, ako se i dogodi, odgoditi ili se čak ne će moći dogoditi na tržištu malih jezika (uz temu o opasnosti od urušavanju tržišta knjiga pojavom i sve većom afirmacijom e-knjige te opasnošću od

55 Usp. GABRIEL ZAID, *Koliko knjiga!*, Algoritam, Zagreb, 2005., str. 25.-26.

nekontroliranog i ilegalnog kopiranja i piratske distribucije tako kopiranih naslova – analogno urušavanju glazbene industrije). Kodeks knjiga u odnosu na e-knjigu je zaštićena zbog zatvorenosti u premalu tržišnu nišu kakva je ona hrvatskoga govornog područja. Činjenica je da je u pitanju vrlo malo tržište zbog kojeg će nas veliki međunarodni igrači, a time i procesi, zaobilaziti kao što nas je (za razliku od većih tržišta kao što je npr. poljsko) zaobilazio ulazak velikih svjetskih nakladničko-knjižarskih lanaca. Stoga je jedan dio nakladnika držao da je najbolja strategija „ne surađivati s neprijateljem“ što u ovom slučaju znači – potpuno ignorirati nastajuću formu e-knjige i time odgoditi ili potpuno zaustaviti njezino širenje, a samim time i posljedice koje će se, sukladno tim predviđanjima, i dogoditi.

Onaj dio nakladnika koji drži da je riječ o novom formatu koji će pomoći, a ne ugroziti postojeće tržište, na kojemu kako-tako koegzistiraju autor – nakladnik – distributer – kupac, je diskretno krenuo ili se sprema krenuti u nepredvidivi svijet e-knjige svjestan mogućih ugroza višestoljetnog formata klasične, papirnate knjige.

Mnogi se nakladnici u Hrvatskoj (a i u svijetu) pribojavaju novih formi kakva je e-knjiga u svim svojim formatima. Brojna istraživanja, a sad već i iskustva nakladnika diljem svijeta, govore da je e-knjiga format koji ne će uništiti „klasičnu knjigu“, već će se razvijati kao novi proizvod (analogno stolna računala – *notebook* – tableti – pametni telefoni). Novi proizvodi će podići dostupnost i čitanost te na takav način promovirati knjigu kao sadržaj koji može istovremeno opstati u obje forme zbog komparativnih prednosti obiju. Iako su prvotna predviđanja o odnosu klasične i e-knjige suprotstavljala ove dvije forme, razmišljajući o ukupnom tržištu kao mjeri, a o formama koje jedna drugu isključuju (zakon spojenih posuda), iskustvo e-knjige, iako kratkotrajno, govori da će se samo jedan (manji) dio čitalačke publike opredijeliti za jednu formu (ili/ili). Drugi dio će se opredijeliti za obje forme (i) te će ukupno tržište knjiga zahvaljujući tome samo rasti.

Trenutne državne kulturne politike u Hrvatskoj nemaju stvarnih nakana potpomaganja e-knjige. Potpore su započele, ali su simbolične,

porezna regulativa ne izjednačava tiskanu i e-knjigu što svakako ne pomaže promociji i potpori e-knjige u Hrvatskoj.

Knjiga je afirmirana kao metafora za svijet znanja, a umnogome je utjecala i na sam sadržaj znanja, ne samo kao čuvarica i prenositeljica istog, pa stoga budućnost knjige i njezinih inačica nije tek rasprava o budućnosti nekog proizvoda, već pitanje usmjeravanja procesa koji oblikuju kulture i civilizacije.

Literatura

- BLAŽEVIĆ, LEONARDO, „Mogućnost suvremenog hrvatskog nakladništva u promicanju knjige“, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zadru, 2014.
- BORAS, DAMIR, JANDRIĆ, PETAR, *Kritičko e-obrazovanje. Borba za moć i značenje u umreženom društvu*, TVZ i FF press, Zagreb, 2012.
- DAHL, SVEN, *Povijest knjige*. Hrvatsko bibliografsko društvo, Zagreb, 1979.
- ESCARPIT, ROBERT, *Revolucija knjige*, Prosvjeta, Zagreb, 1972.
- *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, JLZ, Zagreb, 1967.
- HASLAM, ANDREW, *Book design*, Laurence King Publishing, London, 2006.
- HORVAT, ALEKSANDAR, ŽIVKOVIĆ, DANIELA, *Između javnosti i privatnosti. Knjižnice u vremenu e-knjige*, HSN, Zagreb, 2012.
- *Hrvatski opći leksikon*, LZ Miroslav Krleža, Zagreb, 1996.
- JELUŠIĆ, SREĆKO, *Ogledi o nakladništvu*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2012.
- *Knjiga u fokusu. Potpora kreativnoj industriji – stručna analiza i preporuke za uređenje tržišta knjiga i širenje kulture čitanja u RH*, Knjižni blok – Inicijativa za knjigu, Zagreb, 2013.
- MARTIN, HENRY JEAN, COCHRANE, LYDIA G., *The history and power of writing*, The University of Chicago, Chicago, 1995.

- STIPČEVIĆ, ALEKSANDAR, *Povijest knjige*, NZMH, Zagreb, 1985.
- STIPČEVIĆ, ALEKSANDAR, *Sudbina knjige*, Naklada Benja, Lokve, 2000.
- TOMAŠEVIĆ, NIVES, KOVAČ, MIHA, *Knjiga, tranzicija, iluzija*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2009.
- TUĐMAN, MIROSLAV, *Informacijsko ratište i informacijska znanost*, HSN, Zagreb, 2008.
- TUĐMAN, MIROSLAV, *Prikazalište znanja*, HSN, Zagreb, 2003.
- VELAGIĆ, ZORAN, *Uvod u nakladništvo*, Filozofski fakultet Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2013.
- VELAGIĆ, ZORAN, PEHAR, PRANJO, „An overview of the digital publishing market in Croatia“, u: *Libellarium*, Zadar, god. VI., (2013.), br. 1.-2., str. 55.-64.
- ZAID, GABRIEL, *Koliko knjiga?*, Algoritam, Zagreb, 2005.